

mening tussen de auteur en ondergetekende betreft de ideologische en partijtegenstellingen, die naar mijn mening minder constant waren dan de auteur stilzwijgend aanneemt; het jaar 1650 vormt in het boek geen waterscheiding. Het orangisme zou voor en na 1650 van dezelfde aard zijn. Remonstrantisme en staatsgezindheid zouden in eikaars verlengde liggen. De crisis van 1618 zou een prominente plaats innemen in de ideeënwereld van de 'ware vrijheid' (116). De godsdiensttwisten zouden na 1618/1619 hun scherpte verliezen en de religie zou de rest van de zeventiende eeuw dezelfde rol spelen. Het patriottisme zou met het orthodox calvinisme zijn te vereenzelvigen (187-188,261). Dit meningsverschil staat echter op zichzelf; men kan gedurig met de bezonken visie van de auteur instemmen. Het gevoel van teleurstelling vloeit dan ook uit een andere oorzaak voort: in wezen heeft het boek noch in feitelijk, noch in interpretatief opzicht veel verrassends te bieden. Men had van de auteur van *Culture and society in the Dutch Republic* meer verwacht.

G. de Bruin

S. Groenveld, M. Wintle, ed., *The exchange of ideas. Religion, scholarship and art in Anglo-Dutch relations in the seventeenth century* (Britain and The Netherlands XI; Zutphen: Walburg instituut, 1994, 200 biz., f49,50, ISBN 90 6011 917 7).

Deze bundel bevat de resultaten van de elfde 'Anglo-Dutch historical conference', die in september 1991 te Oxford werd gehouden. In afwijking van voorgaande edities werd gekozen voor beperking van het thema tot één eeuw, een opzet die ook in de toekomst gehanteerd zal worden. Centraal staat ditmaal de vraag in hoeverre in de zeventiende eeuw sprake was van wederzijdse beïnvloeding bij de gedachtenvorming over religie, wetenschap en kunst.

Ten aanzien van de godsdienstige kruisbestuiving wordt door J. I. Israel aangetoond dat het theoretisch denken over reijgijeuze tolerantie in de Nederlanden pas aan het eind van de zestiende eeuw voorzichtig van de grond kwam. Hij onderscheidt daarbij een arminiaanse en een republikeinse traditie, met een religieuze en een pragmatische benadering. De vrijheid van conscientie werd in brede kring aanvaard, doch de veel verder gaande vrijheid van publieke godsdienstuitoefening werd pas door Episcopus in 1627 voor het eerst in een geschrift in haar volle consequentie gerechtvaardigd. Veel van de in de Nederlanden gehanteerde theoretische argumenten werden overgenomen door Engelse geleerden. Vervolgens waren de in Engeland verder uitgewerkte ideeën weer van invloed op verschillende Nederlandse schrijvers uit de periode na 1660.

A. Th. van Deursen beschrijft de grote Dordtse synode van 1618-1619 in haar politieke context. Hoewel de vergadering een religieus karakter had, speelden op de achtergrond vooral politieke motieven. Dit gold zowel voor de Nederlandse antagonist Oldenbarnevelten Maurits, als voor de Engelse koning Jacobus I. De steun van de Britse monarch aan de contra-remonstranten kwam voort uit diens streven naar een liga van protestantse staten. Deze partijkeuze was onder meereen streep door de rekening van Hugo Grotius. H. R. Trevor-Roper laat in zijn bijdrage zien dat deze Delftse geleerde in zijn verlangen naar vrede tussen de kerken ten onrechte zijn hoop had gevestigd op Londen.

Het in Dordt veroordeelde arminianisme zou de theologische discussie in Engeland niettemin nog lange jaren beheersen, zo blijkt uit de bijdragen van N. Tyacke en J. van den Berg. Tegenover de meer calvinistisch gekleurde theologie in Oxford, stond het meer vrijzinnige Cambridge. Onder meer vanuit Leiden werd door theologen bijgedragen aan een verzoening tussen deze

presbyteriaanse en Anglicaanse stroming. Belangrijkste drijfveer daartoe was de katholieke concurrentie. Door een overconcentratie op kunst en literatuur is onvoldoende bekend dat Nederlandse wis- en natuurwetenschappers niet onderdeden voor Engelse vakgenoten, aldus K. van Berkel. Waar in de Nederlanden de wiskundige benadering zich echter in de tweede helft van de eeuw vervreemde van de universiteit, daar bleef deze in Engeland een wezenlijk onderdeel van de wetenschap. Dankzij de invloed van Robert Boyle en Isaac Newton kwam het echter ook in de Republiek tot een ommekeer.

Een zeer frequente uitwisseling van opvattingen viel waar te nemen op het terrein van de politieke theorievorming. J. Scott laat dit zien aan de hand van een onderzoek naar de ideeën van Grotius, Sidney en Locke over het oorlogsrecht en de legitimatie van rebellie. Nederlandse geschriften over de Engelse geschiedenis worden geanalyseerd door E. O. G. Haitsma Muiier. Aanvankelijk bestond er slechts aandacht voor de momenten waarop de Engelsen een rol speelden binnen de context van de Nederlandse gebeurtenissen. In het midden van de eeuw neemt in de Republiek de belangstelling voor de gebeurtenissen in Engeland sterk toe, onder invloed van het hier algemeen veroordeelde proces tegen Karel I. Daarna ebt deze belangstelling weer snel weg.

De laatste twee bijdragen in de congresbundel handelen over kunst. P. Hecht beschrijft het werk en de invloed van de naar schatting driehonderd Nederlandse schilders die de oversteek naar Engeland maakten. Geld, en niet artistieke uitdaging, vormde voor de meesten van hun de voornaamste drijfveer. De onmogelijkheid om er als zelfstandig kunstenaar aan de slag te gaan, deed velen teleurgesteld terugkeren. Een bijzonder genre, de landschapsschilderkunst van deze schilderimmigranten, wordt tot slot onder de loep genomen door G. M. G. Rubinstein. De voornaamste conclusie, die getrokken kan worden uit de veelsoortige en kwalitatief goede bijdragen uit de bundel, moet luiden dat de wederzijdse Brits-Nederlandse beïnvloeding in de zeventiende eeuw geschiedde op basis van gelijkwaardigheid. Er was op geen van de onderscheiden terreinen sprake van dominantie, hooguit van situationeel en temporeel bepaald overwicht van een van beide op onderdelen. Binnen het kader van het voorliggende boekwerk is er op het eerste oog ook sprake van gelijkwaardigheid, met vijf Nederlandse en vijf Britse auteurs. Toch lijkt er sprake van Nederlandse overheersing, omdat de meeste van de aangesneden onderwerpen hun vertrekpunt kennen aan deze zijde van het Kanaal. Een totaaloverzicht biedt *The exchange of ideas* mede daardoor niet, doch dat kan ook geenszins de bedoeling geweest zijn van de samenstellers. Een aanmoediging voor verder onderzoek naar de Brits-Nederlandse intellectuele relaties vormen de artikelen zeer zeker.

P. H. A. M. Abels

K. van Honacker, *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Dissertatie Vrije universiteit Brussel 1991, Standen en landen XCVIII; Kortrijk-Heule: UGA, 1994, 653 blz., ISBN 90 6768 197 0).

Het bestuderen van verzet en oproer in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1598 en 1780 leek een ondankbaar onderwerp, zo schrijft Karin van Honacker in de inleiding van haar dissertatie. Immers, hier, en met name in Brabant, bleef alles relatief rustig. Dat laatste kan, na lezing van dit boek, tot op zekere hoogte beaamd worden, maar dat maakt het belang van deze studie niet minder. Wat er zich op dit gebied voordeed is, althans voor de steden Brussel, Leuven en Antwerpen, nu grondig in kaart gebracht. Bovendien was het uitgangspunt van meet af aan niet